

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจสมุปบาทกับการบรรลุธรรม*

Analytical Study the Relationship of Dependent Origination with Enlightenment in Theravada Buddhism

¹พระสาทิพย์ อนุบาลโย, พระปลัดสมชาย ปโยโค
และ พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี

¹Phra Sathip Analyo, Phrapalad Somchai Payogo
and Phramaha Kwanchai Kittimethi

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี
Mahachulalongkorntajavidyalaya University,
Buddhapaya Sri Thawarawadee Buddhist College

¹Email: satipanalyo@gmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อหลักปฏิจจสมุปบาทในคัมภีร์พระพุทธานุสสาเถรวาท 2) เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมในคัมภีร์พระพุทธานุสสาเถรวาท และ 3) เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างหลักปฏิจจสมุปบาทกับการบรรลุธรรม ผลการวิจัยพบว่าปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักการสำคัญในทางพระพุทธานุสสาเถรวาท ที่ได้แสดงถึง กระบวนการของกฎของธรรมชาติ เป็นหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา ซึ่งมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยในลักษณะที่เป็นลูกโซ่ตลอดสาย ทั้งสายเกิดและสายดับ ในวิถีทางแห่งชีวิตตั้งแต่เกิดจนตายโดยหลักปฏิจจสมุปบาทมีความสัมพันธ์กับองค์ธรรมที่เป็นกระบวนการ คือ ชันธ์ 5, ไตรลักษณ์, อริยสัจ 4 และมรรค 8 การบรรลุธรรม เป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธานุสสาเถรวาท โดยผู้มุ่งหวังเพื่อบรรลุธรรมจะต้องเป็นผู้รู้แจ้งในอริยสัจ 4 และวิธีการฝึกหัดพัฒนาตนตามกรอบของอริยมรรคมีองค์ 8 ประการ ผ่านกระบวนการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา เพื่อพัฒนาตนให้เข้าถึงสภาวะธรรมแห่งการบรรลุธรรมตั้งแต่ขั้นโสดาบันจนถึงพระนิพพาน อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระอริยสาวก

---

*Received May 30, 2019; Revised July 5, 2019; Accepted August 20, 2019

ผลการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างหลักปฏิจจสมุปปาทกับการบรรลุธรรม พบว่าหลักปฏิจจสมุปปาทนั้น เป็นกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยในวงจรของชีวิตมนุษย์ โดยเริ่มจากตัวอวิชชา ตลอดจนจรา มรณะ เป็นต้น อวิชชา คือความไม่รู้ ในขั้นที่ 5 พระไตรลักษณ์ มีอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา มีการเวียนว่ายตายเกิดไม่จบสิ้น ที่เป็นกฎสำคัญแห่งธรรมชาติอันเป็นสายเกิด ส่วนการบรรลุธรรมนั้น มีความสัมพันธ์กันกับหลักปฏิจจสมุปปาท เพราะผู้ที่จะบรรลุธรรมต้องเป็นผู้รู้แจ้งในกฎธรรมชาติ คือ เป็นผู้ละอาสวกิเลสและสังโยชน์ทั้งหลาย โดยไม่เกี่ยวข้องกัเหตุปัจจัยแห่งวงจรชีวิตที่เป็นสายดับ โดยเฉพาะพัฒนาตนถูกต้องตามหลักไตรสิกขา จนได้บรรลุปัญญาสูงสุด คือ พระนิพพาน

คำสำคัญ: การวิเคราะห์ความสัมพันธ์; หลักปฏิจจสมุปปาท; การบรรลุธรรม

Abstract

This research is of three objectives as 1) to study the Paticca-samuppada principle in the Theravada Buddhist scriptures, 2) to study the Dhamma attainment in the Theravada Buddhist scriptures, and 3) to analyze the relationship between Paticca-samuppada with the Dhamma attainment.

The Paticca-samuppada is the critical principle in Buddhism demonstrating the processes of the natural laws. They were the truths which naturally existed, interrelated and characteristically caused a chain throughout the line both in the line of birth and in the line of death in the course of life since birth until death. The Paticca-samuppada principle had the relationship with Dhamma pertaining to the processes, which were the 5 Khanda (The Five Aggregates), the Tilakkhana (the Three Characteristics), the 4 Ariyasacca (The Four Noble Truths) and the 8 ariyamacca (the Noble Eightfold Path). The Dhamma attainment is the ultimate goal in Buddhism. The who expected to attain the Dhamma is required to be enlightened in the 4 Ariyasacca and the practical method of self-development framed by the 8 Ariya-magga. This was through practicing the Tilakkhana in order to develop oneself to reach the Dhamma state of its attainment beginning from the stage of the Sotapanna (the first stage of noble) until Nibbana which was the ultimate goal of Noble disciple.

In analyzing the relationship between the Paticca-samuppada principle with the Dhamma attainment in the Theravada Buddhist scriptures, it was found that the Paticca-samuppada principle is the process of causes in the human life cycle. It begins with Avijja (ignorance) including aging and death and so on. Avijja refers to ignorance in the 5 Khanda involving Aniccata (impermanence), Dukkha (suffering) and Anattata (soullessness). There is endless rebirth, which defines the critical laws of nature and the line of birth. As of the Dhamma attainment, there is relationship with the Paticca-samuppada principle because the Dhamma achievers are demanded to be enlightened with the natural laws, that is a person who is detached with all of the asava-kilesa (mental intoxication or canker) It does not relate to the causes of the death cycle in particular. The

right self-development under the principle of the threefold Training until attaining to the zenith of wisdom, that is Nibbana (the Summum Bonum of Buddhism).

Keywords: Relationship Analysis; Paticca-samuppada Principle; the Dhamma Attainment

บทนำ

ปฏิจจนสมุปปาทเป็นหลักธรรมมีความสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง ถึงสภาวะที่ต่างฝ่ายต่างเป็นปัจจัยให้กันและกัน โดยการอาศัยกันซึ่งกันของอวิชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ ธรรมทั้ง 12 ประการนี้เกิดขึ้น และเป็นต้นเหตุของการเกิดความทุกข์ และการสืบต่อของภพชาติ และพระองค์ยังทรงแสดงในรูปของกฎธรรมชาตินี้ เป็นกฎเกณฑ์ที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ตามกาลเวลา แม้พระพุทธเจ้าทุกพระองค์จะทรงอุบัติขึ้นในเวลาที่แตกต่างกัน แต่กฎธรรมชาติของปฏิจจนสมุปปาทก็ยังคงอยู่เหมือนเดิมไม่มีพระเจ้าหรือศาสดาองค์ใด บัญญัติหรือสร้างขึ้นมา ไม่เกี่ยวกับการอุบัติของพระศาสดาทั้งหลาย การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ทรงค้นพบ และได้แสดงความเป็นไปของปฏิจจนสมุปปาท ว่าเป็นสภาวะธรรมที่เป็นที่เกิดขึ้นแห่งทุกข์ และเพื่อใช้ในการดับทุกข์ ของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ดังมีพระพุทธพจน์แสดงไว้ว่า ตถาคตทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้น ก็ยังคงมีอยู่ เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม คือหลักอทิปปัจจยดา (Thai Tripitaka 16/20/33) ตถาคตตรัสรู้ เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอก แสดงวางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขาร ทั้งปวง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็น อนัตตา (Thai Tripitaka 20/576/368)

จากพุทธพจน์ที่ยกขึ้นมาแสดงนี้ จะเห็นว่า ปฏิจจนสมุปปาทนั้นเป็นสภาวะธรรมที่มีอยู่แล้วโดย ธรรมชาติ พระพุทธเจ้าทรงค้นพบที่เรียกว่าตรัสรู้ธรรม และทรงนำหลักธรรมที่ทรงตรัสรู้ มาแสดงและวางเป็นหลัก เพื่อให้ผู้สนใจเข้ามาศึกษา และนำไปปฏิบัติ เพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ เพื่อให้เกิดความชัดเจนจะขออ้างถึงพุทธประวัติในตอนที่ว่าเจ้าชายสิทธัตถะ (พระโพธิสัตว์) ตัดสินใจที่จะออกบวช พระองค์ทรงทำความเพียรด้วยการทรมานร่างกายอยู่เป็นเวลา 6 ปี แต่ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ จึงหันกลับฉันอาหารเหมือนเดิม จนถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 (วันวิสาขบูชา) พระองค์ได้ตัดสินใจพระทัยแน่วแน่ว่า จะนั่งบำเพ็ญบารมีที่ใต้ต้นโพธิ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา โดยทรงตั้งพระทัย แน่วแน่ว่า ถ้าเรายังไม่บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณตราบใด เราจักไม่ลุกขึ้นตราบนั้น แม้ว่าเลือดและเนื้อจะเหือดแห้งไป เหลือแต่หนัง เอ็นและกระดูกก็ตามที เมื่อ

เวลาผ่านไปตามลำดับ พระองค์ได้บรรลุนิยามทั้ง 3 คือ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติได้ จุตูปปาตญาณ ตาทิพย์ และญาณสุดท้ายคือ อาสวักขยญาณ ลีลาอาสวะ คือ ได้ตรัสรู้อรียสัจ 4 หลังจากที่พระองค์ตรัสรู้แล้ว พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ใต้ต้นโพธิ์ พระองค์ทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่ตลอด 7 วัน ภายใน 7 วันพระพุทธองค์ทรงพิจารณาธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ คือ อริยสัจ 4 หรือ หลักปฏิจจนสมุปปาทซึ่งมีความหมายอันเดียวกัน พระองค์ทรงพิจารณาทั้งอนุโลมและปฏิโลม คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย ฯลฯ ปฏิโลม เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ... ฯลฯ

ความสำคัญของหลักปฏิจจนสมุปปาทในฐานะเป็นหลักธรรมสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ ไม่เพียงอธิบายให้เข้าใจในเหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดขึ้นของความทุกข์ หรือความสุขของชีวิตเท่านั้น แต่สามารถจะอธิบายให้เข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของธรรมชาติที่เกิดขึ้น (Buddhata Sa Bikkhu, 2014) ซึ่งมีการสืบทอดกันมาไม่จบไม่สิ้นรวมถึงความทุกข์ของสัตว์โลกด้วย แต่เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นและทรงตรัสรู้ (ดับทุกข์) และสามารถดับวงจรการเกิดขึ้นของปฏิจจนสมุปปาทได้ พระองค์ก็ทรงนำหลักธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ มาสั่งสอนพุทธศาสนิกชน ผู้มีความสนใจให้เข้ามาศึกษาและปฏิบัติตาม แต่การที่สามารถศึกษาและเข้าถึงการบรรลุธรรมที่เป็นจุดสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา เราต้องมีความเข้าใจ ปฏิจจนสมุปปาท เพราะเห็นปฏิจจนสมุปปาทเท่ากับเราเห็นธรรม ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจจนสมุปปาท ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่า เห็นปฏิจจนสมุปปาท” (Thai Tripitaka 12/306/338)

จากความเป็นมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าหลักธรรมเรื่องปฏิจจนสมุปปาทเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญของพุทธศาสนาเถรวาท เป็นหลักธรรมที่อธิบายถึงหลักของธรรมชาติที่มีอยู่โดยปกติที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ ด้วยพระองค์เอง แล้วนำมาสั่งสอนชาวโลก แสดงให้เห็นถึงความ เป็นมาของทุกข์ที่ชาวโลกกำลังประสบอยู่ล้วนมีต้นเหตุมีปัจจัยมาจากอะไร ไม่ได้มีผู้ใดมา บันดาลให้เกิดขึ้น และเราสามารถจะดับทุกข์ได้ ก็ด้วยตนเองการศึกษาหลักปฏิจจนสมุปปาท เพื่อให้ทราบถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดทุกข์ และสามารถดับทุกข์ได้ เรียกว่า บรรลุธรรม ตั้งแต่ขั้นต้นคือพระโสดาบัน จนถึงพระอรหันต์ ได้โดยวิธีการใด เป็นการแสดงแก่นแท้ของคำสอนทางพระพุทธศาสนา (P.A. Payutto, 2001) ที่สอนให้สาวกรู้จักการใช้การปฏิบัติตามหลักธรรม เรื่องปฏิจจนสมุปปาทและหลักธรรมที่สนับสนุนหรือขัดขวางต่อการบรรลุธรรม (Poonyanupab, 2007) ฉะนั้น ปฏิจจนสมุปปาทจึงเป็นหมวดธรรมหนึ่งที่มีความสำคัญในพระพุทธศาสนาสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในด้านต่างๆ ได้อย่างมากมาย (Wannapok, 1997) ในโลกปัจจุบันพวกเรามัก พุดถึงการเราจะทำอะไรให้สามารถพ้นจากความทุกข์ อยากให้ประสบแต่ความสุข การศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะหลักปฏิจจนสมุปปาท เพื่อนำประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

แต่คนในยุคปัจจุบันส่วนใหญ่ ไม่สนใจที่จะศึกษาถึงเนื้อหาของธรรมะ ให้เข้าใจอย่างถ่องแท้เสียก่อน เราจึงมีความเข้าใจธรรมะไปในทางที่ไม่ถูกต้อง และไม่สามารถนำธรรมะไปประยุกต์ใช้ได้ เช่น การสวดวิงวอนขอต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อให้ได้สิ่งที่ต้องการโดยไม่ต้องลงมือทำให้เข้าใจเสียก่อน

ดังนั้น ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจนสมุปบาทกับการบรรลุดุธรรม จึงเป็นหลักการสำคัญในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งนอกจากจะมีศึกษาเกี่ยวกับหลักปฏิจจนสมุปบาทแล้วแต่ยังแง่มุมที่ยังไม่มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์กันหลักปฏิจจนสมุปบาทกับบรรลุดุธรรมว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร เพื่อเป็นแนวทางการประพฤติปฏิบัติ การนำไปใช้ในชีวิตประจำวันนำไปเผยแพร่ และจะเป็นประโยชน์กับผู้ที่มีความสนใจ ในเรื่องหลักปฏิจจนสมุปบาทและการบรรลุดุธรรมต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาหลักปฏิจจนสมุปบาทในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาการบรรลุดุธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างหลักปฏิจจนสมุปบาทกับการบรรลุดุธรรม

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ศึกษาเนื้อหาจากพระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา งานวิชาการ และงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจนสมุปบาทกับการบรรลุดุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดย ผู้วิจัยได้จัดขั้นตอนแห่งการดำเนินการวิจัย (Research Process) ดังต่อไปนี้

1. ขั้นตอนทีหนึ่ง การศึกษาข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary sources) จะศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก และเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary sources) อรรถกถาพระไตรปิฎก รวมทั้งหนังสือข้อเขียน งานวิจัย และบทความต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจนสมุปบาทกับการบรรลุดุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งมีประเด็นที่ผู้วิจัยสนใจ ได้แก่ ความหมายของปฏิจจนสมุปบาทและการบรรลุดุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ความเป็นมาของปฏิจจนสมุปบาทและการบรรลุดุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท องค์ประกอบของปฏิจจนสมุปบาทและการบรรลุดุธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท

2. ขั้นตอนที่สอง วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจนสมุปบาทกับการบรรลุดุธรรม ซึ่งมีประเด็นที่ผู้วิจัยสนใจ ได้แก่ ความเป็นมาของปฏิจจนสมุปบาท ความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจนสมุปบาทกับการบรรลุดุธรรม บุคคลผู้เป็นมูลเหตุของความสัมพันธ์ของปฏิจจนสมุปบาท

และการบรรลุดุธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท และผลที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างของปฏิจจสมุปปาทและการบรรลุดุธรรม

3. ขั้นตอนที่สาม สรุปผลการวิจัยให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ตามลำดับ และนำเสนอผลการวิจัยและข้อเสนอต่อไป

ผลการวิจัย

1. หลักปฏิจจสมุปปาทในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ความหมายของ “ปฏิจจสมุปปาท” มาจากคำว่า ปฏิจจะ กับ สมุปปาท ปฏิจจ หมายถึง กิริยาอาการที่อาศัยกัน และสมุปปาท การเกิดขึ้นโดยชอบ หมายถึง กิริยาอาการที่อาศัยกัน และสมุปปาท หมายถึง การเกิดขึ้นโดยชอบ เมื่อรวมกันปฏิจจสมุปปาทจึงหมายถึง ปัจจัยที่อาศัยกันเกิดขึ้นโดยชอบ (Thai Tripitaka 13/330/407) โดยธรรมที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น คือ อวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา ความแก่) มรณะ (ความตาย) โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงมีการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ทั้งหมด (Thai Tripitaka 35/225/219)

นอกจากนี้แล้วในปัจจยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตทั้งหลายจะเกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (ความจริง) นั้นก็คงอยู่ ยังคงเป็นธัมมฐิตา ธัมมเนียมตา อิทัปปัจจยตา ตถตา อวิตถตา อนัญญตา” (Thai Tripitaka 16/20/34) จะเห็นว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามักจะตรัสเรื่อง ปฏิจจสมุปปาทกับพุทธบริษัทด้วยคำที่เข้าใจกันในกลุ่มของพุทธบริษัท เช่น ปัจจยการ (ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น) (Thai Tripitaka 16/71/156) ธรรมฐิติ (ความตั้งอยู่เป็นธรรมดา) ธรรมเนียม (ความแน่นอนเป็นธรรมดา) (Thai Tripitaka 14/421/476) อิทัปปัจจยตา (สิ่งนี้เป็นปัจจัยต่อสิ่งนี้) (Thai Tripitaka 4/7/11) ตถตา (ความเป็นจริงของธรรม) อวิตถตา (ความไม่คลาดเคลื่อน) และอนัญญตา (ความไม่เป็นอย่างอื่น) (Thai Tripitaka 16/20/35) ธรรมทั้งหลายอาศัยกันและกันยังผลธรรมให้เกิดขึ้นสืบเนื่องกัน หรืออาการที่เป็นปัจจัยแก่กันได้ (P.A. Payutto, 2016) ซึ่งเป็นหลักการสำคัญในทางพระพุทธศาสนา ที่ได้แสดงถึงกระบวนการของกฎของธรรมชาติ เป็นหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา ซึ่งมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยในลักษณะที่เป็นลูกโซ่ตลอดสายในวิถีทางแห่งชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย โดยหลักปฏิจจสมุปปาทมีความสัมพันธ์กับองค์ธรรมที่เป็นกระบวนการ เป็นธรรมที่อาศัยซึ่งกันและยังผลธรรมให้

เกิดขึ้น โดยปัจจัยทั้ง 12 อย่างนี้ เป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน และแต่ละอย่างก็ทำหน้าที่อุปการะธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และอุปการะธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้น แล้วให้มีความเจริญตั้งมั่นยิ่งขึ้นไป การหมุนเวียนของปฏิจจสมุปบาททั้งฝ่ายเกิดและทั้งฝ่ายดับ ปัจจุบันภพเกิดขึ้นได้เพราะ อาศัยการสืบทอดเหตุปัจจัยของปฏิจจสมุปบาท องคธรรม 12 ที่อาศัยกันและกัน ผลธรรมจึงเกิดขึ้น สอนการสืบทอดเหตุปัจจัยให้ ชำมภพ ชำมชาติอย่างต่อเนื่องนั้น

โดยสรุปหลักปฏิจจสมุปบาท ถือเป็นเรื่องยากในการเข้าใจองคธรรมทั้งหลายที่มีความเกี่ยวข้องกับหลักปฏิจจสมุปบาท ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของขันธ 5, พระไตรลักษณ์, อริยสัจ 4 และมรรคมงคล 8 เป็นต้น ซึ่งล้วนแล้วเป็นธรรมที่สัมพันธ์กันกับหลักปฏิจจสมุปบาท เพราะอาศัยหลักการสืบทอดเหตุปัจจัย ดังนั้น องคธรรม 12 ของปฏิจจสมุปบาท เมื่อนำมาพิจารณาในรูปแบบของการแสดงปฏิจจสมุปบาท มี 2 อย่าง คือ (1) ปฏิจจสมุปบาทผ่านอนุโลม (ฝ่ายเกิด) และ (2) ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายปฏิโลม (ฝ่ายดับ) ด้วยเหตุนี้ การแสดงปฏิจจสมุปบาทของพระสัมมา-สัมพุทธเจ้า มี 4 อย่าง คือ (1) จากต้นจนถึงปลาย (2) จากกลางไปถึงปลาย (3) จากปลายจนถึงต้น (4) จากกลางจนถึงต้น พระอริยบุคคล 4 คือ ผู้ละกิเลสได้ตามลำดับ ตั้งแต่ พระโสดาบันจนถึงพระอรหันต์ ซึ่งละกิเลสได้โดยเด็ดขาด

2. การบรรลุธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ผลการวิจัย พบว่า การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นจุดหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา โดยคำว่า บรรลุ หมายถึงพรม ถึง ถูกต้อง ทำให้แจ้ง(Thai Tripitaka 31/198/322) และคำว่า ธรรม หมายถึง พระสัทธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ได้แก่ ปฏิจจสมุปบาท หรือ อริยสัจ 4 เมื่อนำคำสองคำ มารวมกันจึงแปลว่า การถึง หรือการรู้แจ้งในปฏิจจสมุปบาท หรืออริยสัจ 4 (Thai Tripitaka 30/110/371) เข้าถึงโลกุตตรธรรม 9 ประการ คือ มรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1 การบรรลุธรรมหมายถึง พระสัทธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ คือ การเกิดปัญญาเห็นแจ้งในหลักโลกุตตรธรรม 9 (Thai Tripitaka 31/43/511-512) และอริยสัจ 4 (Thai Tripitaka 19/1091/505-606) ชั้นอันสูงสุด หมายถึง การบรรลุวิชา 3 และวิมุตติ สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล 4 ประเภท คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ พุทธศาสนามีคำที่ใช้ในการบรรลุธรรม เช่น ปฏิเวธ: ความแทงตลอด (มรรคปัญญา), ปัตติ: ถึงแล้ว, บรรลุแล้ว, อภิสมโย: ความถึงพร้อมเฉพาะ, สัจฉิกิริยา: การทำให้แจ้ง, ญาณทัสสนะ: รู้เห็นด้วยปัญญา, วิโมกข์: ความหลุดพ้น เป็นต้น การบรรลุธรรมเป็นเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนา เพื่อการเข้าถึงพระนิพพาน คือการดับทุกข์พร้อมด้วยตัณหา และกองทุกข์ทั้งปวง เข้าสู่โลกุตตรธรรม (P.A. Payutto, 2016)

โดยสรุป การบรรลุธรรมตามพระสัทธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงตรัสรู้ให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งในหลักโลกุตตรธรรม 9 และอริยสัจ 4 ชั้นสูงสุด คือบรรลุวิชา 3 และ

วิมุตติ สำเร็จเป็นพระอริยบุคคล 4 ประเภท คือ (1) พระโสดาบัน (2) พระสกทาคามี (3) พระอนาคามี และ (4) พระอรหันต์ พุทธศาสนามีคำที่ใช้ในการบรรลุดุธรรม เช่น ปฏิเวธ: ความแทงตลอด (มรรคปัญญา), ปัตติ: ถึงแล้ว, บรรลุแล้ว, อภิสมโย: ความถึงพร้อมเฉพาะ, สัจฉิกิริยา: การทำให้แจ้ง, ญาณทัสสนะ: รู้เห็นด้วยปัญญา, วิโมกข์: ความหลุดพ้น เป็นต้น การบรรลุดุธรรมเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา เพื่อการเข้าถึงพระนิพพาน คือ การดับทุกข์พร้อมด้วยตัณหา และกองทุกข์ทั้งปวง เข้าสู่โลกุตระธรรม

3. วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างหลักปฏิจจนุปบาทกับการบรรลุดุธรรม

ผลการวิจัย พบว่า หลักปฏิจจนุปบาทนั้น เป็นกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยในวงจรของชีวิตมนุษย์ โดยเริ่มจากตัวอวิชชา ตลอดจนจรรยา มรณะ เป็นต้น อวิชชา คือความไม่รู้ในขั้น 5 พระไตรลักษณ์ มีอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา มีการเวียนว่ายตายเกิดไม่จบสิ้น ที่เป็นกฎสำคัญแห่งธรรมชาติอันเป็นสายเกิด ส่วนการบรรลุดุธรรมนั้นมีความสัมพันธ์กันกับหลักปฏิจจนุปบาทในฐานะเป็นเครื่องเกื้อหนุน เพราะผู้ที่จะบรรลุดุธรรมต้องเป็นผู้รู้แจ้งในกฎธรรมชาติ คือ เป็นผู้ละอาสวกิเลส และสังโยชน์ทั้งหลาย โดยไม่เกี่ยวข้องข้อกับเหตุปัจจัยแห่งวงจรชีวิตที่เป็นสายดับ โดยการพัฒนาตนถูกต้องตามหลักไตรสิกขา จนได้บรรลุปัญญาสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา โดยมีลักษณะที่สัมพันธ์กันดังนี้

ความสัมพันธ์กับการบรรลุดุธรรมขั้นพระโสดาบัน คือ ผู้ถึงกระแสสุพระนิพพาน เป็นผู้ละสังโยชน์ได้ 3 คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ในระดับพระโสดาบัน แม้จะละสังโยชน์ 3 ข้อ คำว่า สังโยชน์ หมายถึง เครื่องผูก หมายถึง กิเลสที่ผูกใจสัตว์ หรืออกุศลธรรมที่ผูกมัดสัตว์ไว้กับ ทุกข์ในสังสารวัฏฏะ เหมือนผูกเทียมสัตว์ไว้กับรถ เรียกว่า โอรัมภาคียสังโยชน์ ที่เป็นสังโยชน์ เบื้องต่ำ ส่วนนลักษณะของปฏิจจนุปบาทที่ความสัมพันธ์กันกับการบรรลุดุธรรม คือ หลักอินทรีย์ 5 เป็นหลักธรรมที่ช่วยส่งเสริมธรรมอันฝักฝ่ายแห่งกุศล คือ อธิบาท 4 คือ สัทอินทรีย์ ความศรัทธาช่วยส่งเสริมฉันทะ ความพอใจในอธิบาท วิริยอินทรีย์ ช่วยส่งเสริมวิริยะ ความเพียรในอธิบาท สมาธิอินทรีย์ช่วยส่งเสริมจิตตะความตั้งใจในอธิบาท ปัญญาอินทรีย์ ช่วยส่งเสริม วิมังสา ความเอาใจใส่ในสิ่งนั้นในอธิบาท การพิจารณาใคร่ครวญ ในอธิบาท 4 ก็เป็นการส่งเสริม สตินทรีย์ หลักธรรมเป็นฝ่ายกุศลมีการส่งเสริมซึ่งกันและกัน

ความสัมพันธ์กับการบรรลุพระสกทาคามี หรือ สกิทาคามี เป็นผู้กลับมาเพียงครั้งเดียว เป็นชื่อเรียก พระอริยบุคคลลำดับที่ 2 ใน 4 ประเภท ที่เรียกว่า “ผู้กลับมาเพียงครั้งเดียว” หมายถึง พระสกิทาคามี จะเกิดในกามาวจรภพอีกเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ก็จะถึงพระนิพพาน ผู้ได้บรรลุสกทาคามีผล โดยผู้จะบรรลุนั้นต้องเป็นผู้ที่ละสังโยชน์เบื้องต้น 3 เช่นเดียวกับพระโสดาบัน อีกทั้งทำสังโยชน์เบื้องต้นอีกสองประการที่เหลือให้เบาบางลงด้วย ได้แก่ (1) กามราคะ และ (2) ปฏิฆะ ส่วนลักษณะปฏิจจนุปบาทที่ความสัมพันธ์กับการบรรลุดุธรรมของพระ

สกทาคามี คือมีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการละสภาวะธรรมที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกันกับการบรรลุธรรม คือ สหายตนะ ผัสสะ และเวทนา โดยผู้บรรลุธรรมขั้นพระสกทาคามี คือ ผู้กลับมาอีกครั้งเดียวเป็นผู้ละสังโยชน์ได้ 3 ครั้งบรรลุเป็นพระโสดาบัน และทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง พระสกทาคามี 3 ประเภท คือ (1) ผู้ได้บรรลุผลนั้นในกามภพ (2) ผู้ได้บรรลุผลนั้นในรูปภพ และ (3) ผู้ได้บรรลุผลนั้นในอรุภพ

สำหรับความสัมพันธ์กับการบรรลุพระอนาคามี คือ ผู้ไม่มาเกิดอีก หมายความว่าจะไม่กลับมาเกิดในกามาวจรภพอีก แต่จะเกิดในพรหมโลก อีกเพียงครั้งเดียว แล้วจะนิพพานจากพรหมโลกนั้นเลย อนาคามี เป็นชื่อเรียกของ พระอริยบุคคลประเภทที่ 3 เป็นผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำ กล่าวคือ (โอรัมภาคิยสังโยชน์) ทั้ง 5 ประการ ได้แล้ว แต่ยังมีเหลือสังโยชน์เบื้องสูง โดยโอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำ หรือชั้นหยาบ) 5 อย่าง ได้แก่ (1) สักกายทิฏฐิ (2) วิจิกิจฉา (3) สีลัพพตปรามาส (4) กามราคะ (5) ปฏิฆะ และส่วนลักษณะของปฏิจจสมุปบาทที่มีความสัมพันธ์กับการบรรลุธรรมของพระอนาคามี คือ การละอุปาทาน คือความยึดติดถือนั่นในเวทนาที่ชอบหรือชัง และภาวะชีวิตที่อำนวยความสะดวกเข้ามาผูกพันกับตัว การติดค่าถือความสำคัญของภาวะและสิ่งต่าง ๆ ในแนวทางที่เสริมหรือสนองตัณหาของตน โดยตัวอุปาทาน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสว่า อุปาทาน คือ โลกเจตสิก และทิฏฐิเจตสิก มี 4 ประการ คือ (1) กามอุปาทาน ความยึดมั่นในวัตถุกาม (2) ทิฏฐอุปาทาน ความยึดมั่นในการเห็นผิด (3) สีลัพตอุปาทาน ความยึดมั่นในการปฏิบัติผิด และ (4) อัตตวาทุอุปาทาน ความยึดมั่นในชั้น 5 ของตน โดยสรุป การบรรลุธรรมของพระอนาคามี คือผู้ไม่เวียนกลับมาอีกเป็นผู้ละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ 5 ได้แล้ว คือ สักกายทิฏฐิวิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ ซึ่งพระอนาคามี 5 ประเภท ได้แก่ (1) อันตราปรินิพพายี คือ ผู้ปรินิพพานในระหว่างเกิดในสุทธาวาสชั้นใดชั้นหนึ่งแล้ว อายุยังไม่ถึงกึ่งของอายุผู้เกิดในชั้นสุทธาวาสก็ปรินิพพาน (2) อุปหัจจปรินิพพายี คือผู้เกิดในสุทธาวาสชั้นใดชั้นหนึ่งแล้วจนจะถึงปรินิพพาน คือ อายุพ้นกึ่งแล้วจนจะถึงสิ้นอายุจึงปรินิพพาน (3) อสังขารปรินิพพายี คือผู้บรรลุพระอรหัตผลโดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก (4) สสังขารปรินิพพายี คือผู้จะปรินิพพานโดยใช้ความเพียรมาก และ (5) อุทังโสโตกนิภูคามี คือผู้มีกระแสสูงขึ้นไปจนถึงชั้น อกนิภูภพ คือเกิดในสุทธาวาสชั้นใดชั้นหนึ่งแล้ว ก็เกิดเลื่อนต่อไปจนถึงชั้นอกนิภูภพ แล้วจึงปรินิพพานในชั้นอกนิภูภพนั้น

สำหรับหลักปฏิจจสมุปบาทที่มีความสัมพันธ์กับการบรรลุพระอรหัตต์ โดยการบรรลุธรรมขั้นพระอรหัตต์ ผู้บรรลุธรรมระดับที่ 4 เป็นระดับสุดท้าย ผู้ได้บรรลุธรรมระดับนี้ เป็นผู้หมดสิ้นอาสวะกิเลส อย่างไรก็ตามตัว “วิปัสสนูปกิเลส 10” เป็นสิ่งที่ทำให้วิปัสสนาหม่นหมอง จะเกิดแก่ผู้ปฏิบัติชอบ พากเพียรไม่ทอดายเป็นกิเลสอย่างละเอียด จะเกิดกับผู้เริ่มต้นบำเพ็ญวิปัสสนาจะไม่เกิดขึ้นกับ (1) พระอริยสาวกผู้บรรลุปฏิเวธแล้ว (2) ผู้ปฏิบัติผิด เริ่มต้นมาแต่ศีล

วิบัติ (3) ผู้ละทิ้งกัมมัญฐาน และ (4) บุคคลเกียจคร้าน แม้ปฏิบัติถูกต้องมาแต่เริ่มต้นมี 10 ประการ ที่จะเกิดขึ้นแก่ผู้ที่ได้วิปัสสนาญาณอ่อน ๆ เป็นสิ่งที่น่าชื่นชมอย่างยิ่ง ไม่เคยประสบมาก่อน ทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจผิด เป็นอันคลาดเคลื่อนจากวิปัสสนาวิถีสืบไป คือพลาดจากทางวิปัสสนาแล้วทิ้งกรรมฐานเดิมเสีย แล้วนั่งชื่นชมอุปกิเลสที่เกิดขึ้น อุปกิเลสเป็นปัจจัยให้ขบวนการเกิดขึ้นของปฏิจจนสมุปปาทมีขึ้น คือ เมื่ออวิชชา คือความเห็นผิดเกิดขึ้นย่อมเป็นปัจจัยให้สังขาร (การปรุงแต่ง) เกิดขึ้น และสังขารย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ...จนถึงอุปาทานย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดภพชาติไม่มีที่สิ้นสุด

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจนสมุปปาทกับการบรรลुरुธรรม” ผู้วิจัยพบว่าข้อมูลสำคัญหลายเรื่องที่เป็นประโยชน์จึงขอเสนอแนะดังต่อไปนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

สำหรับการนำหลักความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจนสมุปปาทกับการบรรลुरुธรรมในทางพระพุทธศาสนานั้น ไม่ว่าจะเป็นการบรรลुरुธรรมของพระอนาคามี ขึ้นอยู่กับการละสังโยชน์เป็นเกณฑ์และเป็นการแบ่งระดับการละกิเลสของพระอริยบุคคลตามลำดับ คือ ตั้งแต่พระโสดาบัน ละสังโยชน์ 3 ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส พระสกทาคามี ละสังโยชน์ 3 เหมือนพระโสดาบัน แต่สามารถปฏิบัติตนทำให้ตัว รากะ โทสะ โมหะ เบาบางลง อันเป็นธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ ตัณหาย่อมเจริญ ตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์จึงมี และพระอนาคามี ละสังโยชน์ 5 อย่างได้ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ และปฏิฆะ จะเป็นความสัมพันธ์กับบรรลुरुธรรมในระดับพระอรหันต์ อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของการฝึกหัดพัฒนาปัญญาในทางพระพุทธศาสนา

อย่างไรก็ตาม สำหรับการนำไปใช้เพื่อพัฒนาปัญญาเพื่อให้บรรลุขั้นสูงสุดนั้น สิ่งสำคัญสุดต้องศึกษาหรือปฏิบัติตามกระบวนการแห่งไตรสิกขา สามารถทำให้บริบูรณ์ในขั้นศีล ชั้นสมาธิ และขั้นปัญญา โดยหลักไตรสิกขา ถือเป็นข้อธรรมที่ควรศึกษา เป็นข้อปฏิบัติที่พึงศึกษา การฝึกฝนอบรมตนให้ครบทั้ง 3 อย่างคือ (1) อธิศีลสิกขา คือศึกษาเรื่องศีล อบรมปฏิบัติให้ถูกต้องดีงาม ให้ถูกต้องตามหลักจลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล ตลอดถึงปฏิบัติอยู่ในหลักมัชฌิมศีล และมหาศีล ตลอดถึงปฏิบัติอยู่ในหลักอินทริยสังวร สติสัมปชัญญะ และสันโดษ (2) อธิจิตตสิกขา คือศึกษาเรื่องจิต อบรมจิตให้สงบมั่นคงเป็นสมาธิ ได้แก่การบำเพ็ญสมถกรรมฐานของผู้สมบุรณ์ด้วยอริยศีลชั้นจันได้บรรลุฉาน 4 (3) อธิปัญญาสิกขา คือศึกษาเรื่องปัญญา อบรมตนให้เกิดปัญญาแจ่มแจ้ง ได้แก่การบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป

สำหรับข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไปนั้น จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับการบรรลุนิพพานในทางพระพุทธศาสนานั้น ไม่ว่าจะเป็นการบรรลุนิพพานของพระอนาคามี ขึ้นอยู่กับการละสังโยชน์เป็นเกณฑ์และเป็นการแบ่งระดับการละกิเลสของพระอริยบุคคลตามลำดับคือ ตั้งแต่พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และการบรรลุนิพพานในระดับพระอรหันต์ มีข้อเสนอในการวิจัยในหัวข้อที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

1) วิเคราะห์ความเชื่อเรื่องการบรรลุนิพพานของกลุ่มประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างเดียวกัน

2) ศึกษาวิเคราะห์สถานการณ์กับการบรรลุนิพพานของพระสงฆ์สาวกในปัจจุบัน

References

- Buddhata Sā Bikkhu. (2014). *Ordination*. Bangkok: Sukkaphapjai Press.
- Comdee, D. (1991). *Buddhist Philosophy*. Bangkok: Department of Philosophy and Religion Faculty of Humanities, Kasetsart University.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). *Thai Tipitaka*. Bangkok: MCU Press.
- P. A. Payutto. (2009). *Buddhadhamma*. (15th ed). Bangkok: Sahadhammika.
- P.A. Payutto. (2001). *Buddhism and Sustainable Development*. Bangkok: Sahadhammika.
- P.A. Payutto. (2016). *Dictionary of Buddhism*. (30th ed.). Bangkok: MCU Press.
- Poonyanupab, S. (2007). *Tipitaka for People*. (17th ed.) Bangkok: Mahamakutra Rajavidyalaya Press.
- Wannapok, S. (1997). *The Explanation of Tipitaka*. Bangkok: Horatnachai Printing.

